

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

*Л. В. Дідківська, к. е. н.,
науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

На основі аналізу сучасного стану сільськогосподарської кооперації в Україні та державної політики в цій сфері виявлено особливості розвитку вітчизняної сільськогосподарської кооперації та запропоновано рекомендації щодо інституційного забезпечення розвитку вітчизняної кооперації.

Постановка проблеми. Необхідність розвитку кооперативного руху серед дрібних сільськогосподарських виробників була ініційована кооператорами та підтримана державними законодавчими актами ще в перші роки незалежності України. Проте й сьогодні сільськогосподарська кооперація не стала тією значущою силою, що могла б посилити конкурентоспроможність дрібних товаровиробників сільськогосподарської продукції на ринку та сприяти розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні українські дослідники невпинно вивчають можливості використання кооперації для розв'язання поточних завдань піднесення вітчизняного сільського господарства відповідно до тих чи інших спроб держави реформувати економіку. Серед них такі відомі вчені, як С. Гелей, В. Гончаренко, Ф. Горбонос, В. Зіновчук, М. Малік, В. Марочко, О. Могильний, Л. Молдаван, О. Онищенко, А. Пантелеймоненко, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Юрчишин, П. Юхименко та інші. Однак залишаються дискусійними питання ідентифікації сільськогосподарської кооперації, її форм та організацій, а також їхнього статусу як об'єкта оподаткування, ролі різних чинників забезпечення кооперативного руху, передусім проблеми взаємовідносин державних інститутів та кооперативних об'єднань як форми господарської самоорганізації та інші.

Метою дослідження є розробка рекомендацій щодо інституційного забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан сільськогосподарської кооперації засвідчує, що основними причинами затримки у її відродженні в умовах ринкової трансформації економіки України є передусім незавершеність земельної реформи як основної причини незначного розвитку фермерського руху, недостатність його підтримки з боку держави та органів місцевого самоврядування, законодавча неврегульованість неприбутковості кооперативу та системи оподаткування (законодавчо передбачені пільги у сплаті податків для фермерів нівелюються за умов об'єднання їх у кооперативи), опанування потенційних для сільськогосподарських кооперативів ринків більш стійкими технологічно та фінансово агрохолдингами, відсутність кооперативного сегменту у сучасній кредитно-банківській системі, нерозвиненість ринкової інфраструктури села, неадекватне розуміння сутності сільськогосподарської кооперації, слабкий рівень довіри у суспільстві, відсутність комплексу заходів, спрямованих на поширення кооперативної ідеології та підготовки кооперативних працівників тощо.

Основна причина провалу у відродженні сільськогосподарської кооперації криється в ігноруванні насамперед неформальних чинників її розвитку. Слабкість неформальних кооперативних інститутів в свою чергу негативно вплинула і на формальні інститути (передусім, кооперативне законодавство, на недоліки якого вказують дослідники вже не один рік), а також організації, діяльність яких повинна була спрямовуватись на втілення законодавства, поширення кооперативної ідеї. Це буде тривати доти, доки суспільство не усвідомить значення кооперації як дієвого інструменту розв'язання проблем на селі, матиме недостатній рівень системних знань про кооперацію, внаслідок чого відсутня стратегія її розвитку. Таким чином, актуалізується в першу чергу необхідність популяризації ідеї кооперації в українському суспільстві. Значну роботу в цьому напрямку можуть проводити управління агропромислового розвитку при місцевих органах влади, депутати селищних та районних рад, аграрні громадські організації, ініціативні прибічники кооперативного руху, а також дорадчі служби, що вже надають допомогу у питаннях створення та діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Їх системна інформаційно-консультаційна діяльність дозволить ефективно вирішувати проблеми об'єднання малих та середніх виробників у

кооперативи за умови підвищення рівня знань у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації самих ініціаторів через залучення експертів, підготовку висококваліфікованих кооперативних кадрів [1, с. 30].

Світовий та вітчизняний досвід довів, що провідна роль у формуванні інституційного підґрунтя для ефективного функціонування сільськогосподарської кооперації належить державі. Передусім це стосується ролі держави у сприянні кооперативному будівництву, створенні необхідного правового поля для розвитку сільськогосподарської кооперації, забезпеченні умов для конкурентоспроможності індивідуальної та кооперативної власності, їх рівноправного партнерства на ринку з іншими формами власності, створення системи фінансово-кредитного забезпечення при вирішальній ролі її кооперативного сегменту, врахування особливостей еволюції соціального та господарського менталітету українського селянства. Держава має взяти на себе контролюючу функцію для очищення кооперативного руху від псевдокооперативів, адже абсолютно відмовитись від державних програм підтримки кооперативів на етапі їхнього становлення не вдасться. Надання системи стимулів і пільг можна узалежити від конкретних економічних показників діяльності кооперативу (кількість членів кооперативу, обсяги виробництва та продажу, розміри членських внесків та розмір сукупного капіталу кооперативу тощо). Це дозволить використовувати ресурси державної підтримки (фінансові, організаційні, консультаційні) для успішних кооперативів і створить інституційні передумови для виникнення між ними певної конкуренції за можливість отримання державної допомоги. В умовах децентралізації влади в регіонах України доцільними були б і програми підтримки розвитку кооперації, ініційовані місцевою владою, що нівелювали б можливість розвитку псевдокооперативів та сприяли б поширенню кооперативного руху.

Відроджуючи сільськогосподарську кооперацію в Україні, потрібно мати на увазі історичну логіку розвитку кооперативної системи, поступовість у її висхідній вертикальній розбудові на принципах самоорганізації (первинні кооперативи, місцеві, обласні та центральні кооперативні союзи, Всеукраїнський кооперативний центр) та самоуправління. Ідея ж відродження кооперації державним коштом в системі державного управління не може вважатися продуктивною. Як засвідчує історичний досвід, тотальне державне втручання в діяльність кооперативів призводить до того, що вони втрачають кооперативну сутність і перетворюються практично на різновиди

державних підприємств (за радянської влади колгоспи, споживча кооперація). Суперечливість процесу відродження сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів полягає в тому, що держава не може брати безпосередньої участі у створенні кооперативних організацій, оскільки зі збільшенням її присутності (організаційної, економічної, адміністративної, фінансової), як правило, зменшується відповідальність і мотивація товаровиробників у кооперативних діях [2, с. 11].

Незважаючи на те, що становлення та розвиток сільськогосподарських кооперативів пов'язані зі значними інвестиціями, спроби відродити кооперацію через виділення бюджетних коштів на підтримку різних видів кооперативів можуть забезпечити зростання їх кількості з метою заволодіння наданими державою коштів, проте вони ніколи не нарощуватимуть обсяги виробництва своєї продукції, не підвищуватимуть її якість, не дотримуватимуться принципів соціального підприємництва. Так, в останні роки міжнародними грантами, державними дотаціями, підтримкою місцевої влади та дорадчих інституцій стимулюється зростання кількості молочарських кооперативів з метою об'єднання дрібних товаровиробників, які наразі охоплюють більше 80% ринку молочної продукції, проте якість їхніх товарів далека від міжнародних стандартів. У той же час молочарські кооперативи здатні підвищити безпеку продукції, її якість, посилити конкурентоспроможність на молочному ринку та відповідно підвищити закупівельну ціну практично удвічі. Такі переваги молочарській обслуговуючій кооператив отримує завдяки можливості охолодження молочної продукції, переробки, фасування, зберігання, контролю за її якістю та чітко відпрацьованій логістиці. Незважаючи на отримані конкурентні переваги, молочарські кооперативи часто зникають одночасно із припиненням підтримки та стимулу з боку названих зовнішніх впливів, за умов виникнення найменших перешкод чи конфліктів.

Оскільки орієнтація на зовнішні джерела фінансування не є ефективною, тим більше сучасна кредитно-банківська система перебуває в кризовому стані, банківські кредити стали менш доступними через підвищення вимог до позичальників і збільшення ставок, втрачено довіру до комерційних банків і держави, то система кредитних кооперативних спілок, створена за ініціативи громадськості, могла б користуватись довірою у населення та стати одним із основних чинників розвитку кооперативних форм господарювання. Адже кредитна кооперація відрізняється від інших видів кредитних

організацій тим, що вона краще пристосована до обслуговування дрібних виробників, ніж комерційні банки.

Таким чином, процес відродження сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є суперечливим і неоднозначним, адже держава не може безпосередньо організовувати кооперативи, оскільки збільшення її організаційної, економічної, адміністративної, фінансової присутності зменшує відповідальність, знижує мотивованість сільськогосподарських товаровиробників у кооперативних діях. Водночас інституційні передумови розвитку кооперації створюються державою за участю ініціативних представників кооперативного руху через формування сприятливого економічного, правового, організаційного, соціально-психологічного середовища.

Як підтверджує практика, функціонування в рамках економічної системи розгалуженої мережі кооперативних організацій дозволяє вирішувати одночасно низку проблем економічного та соціального характеру, зокрема підвищує ефективність підприємницької діяльності, розширює можливості її фінансового забезпечення, сприяє технологічній модернізації підприємств, допомагає їм долучитися до використання інноваційних технологій та капіталомістких об'єктів виробничої інфраструктури, перешкоджає надмірній монополізації і підтримує здорову конкуренцію між учасниками ринку, сприяє розв'язанню проблем справедливості розподілу доходів та соціального забезпечення. Останнє, з огляду на обмежені можливості державних ресурсів соціальної підтримки, набуває особливої актуальності, оскільки за умови реалізації відповідної політики щодо кооперації «тягар» соціальної відповідальності може бути раціонально перерозподілений між урядовими і кооперативними організаціями. Не менш вагомою є роль сільськогосподарської кооперації у підвищенні громадянської активності, розбудові демократичних механізмів суспільної взаємодії та консолідації нації. Результативність її діяльності у забезпеченні стабільності економічного відтворення у аграрній сфері, продовольчої безпеки країни, аграрного виробництва, демографічного та соціального розвитку сільських регіонів.

Позитивний суспільний, економічний та соціальний ефект від впровадження сільськогосподарської кооперації націлює на пошук шляхів її формування в Україні. Тим більше не потрібно вигадувати новітню стратегію, вона може бути сформована на основі використання вітчизняного кооперативного досвіду та висновків із світової практики. У цьому контексті вирашною є імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що передбачає обмін

знаннями та найкращими практиками щодо політики розвитку сільських територій з метою сприяння економічному добробуту сільських громад; поширення знань шляхом проведення навчальних та інформаційних заходів; обмін найкращими практиками щодо механізмів підтримки політики у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій тощо (Розділ 5. Економічне та галузеве співробітництво, Глава 17. Сільське господарство та розвиток сільських територій, стаття 404) [3].

Висновки. Розвиток сільськогосподарської кооперації становить важливий ресурс підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, розвитку сільських територій, розширення можливостей виконання Угоди про асоціацію України з ЄС. Незважаючи на застосування державою певних стимулюючих заходів, розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні гальмується більш глибокими, системними вадами, притаманними функціонуванню вітчизняної агропромислової сфери. Практика засвідчує, що державна підтримка сільськогосподарських кооперативів сама по собі не здатна виступити первинним імпульсом для пожвавлення економічної активності діяльності дрібних селянських господарств. За таких умов, піднесення кооперативного руху може дати відчутні результати лише в рамках провадження інтенсивної та комплексної політики з відродження сільського господарства як цілісної інституційної структури, що поєднує в собі економічні, соціальні, політичні, етнокультурні, і, навіть, цивілізаційно-світоглядні інститути.

Вихідним завданням органів державної влади при виробленні ефективної політики щодо розвитку сільськогосподарської кооперації є визначення провідної мети сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: переважно соціальна за характером функція підтримки індивідуальних сільських господарств або суто економічна функція сприяння розвитку малих та середніх фермерських, орієнтованих на масштабне товарне виробництво підприємств. Державі потрібно також визначити власне місце у системі сільськогосподарських кооперативних відносин – участь державних інститутів у сприянні кооперації не повинна жодним чином підміняти власну ініціативу окремих господарських агентів і тим зменшувати їх відчуття спільної власності на виробничі фонди кооперативу та спільну відповідальність за результати його діяльності.

У зв'язку з необхідністю розв'язання проблем українського села важливо створити стратегію розвитку національної кооперації. Її розробка та реалізація повинна грамотно поєднати ідеї та

цілеспрямовані дії вищих органів держави, органів місцевої влади, проєктів міжнародної допомоги, науковців, кооператорів та селян. У першу чергу зусилля мають бути направлені на популяризацію кооперації у суспільстві (засобами масової інформації та безпосередньо управліннями агропромислового розвитку при місцевих органах влади, депутатами селищних та районних рад, аграрними громадськими організаціями, ініціативними прибічниками кооперативного руху, дорадчими службами) з метою формування її позитивного іміджу. Успішність цього процесу у повній мірі залежить від рівня знань у сфері сільськогосподарської кооперації самих ініціаторів розвитку кооперативного руху. Тому вкрай актуальним є необхідність поширення кооперативних знань, надання якісної кооперативної освіти, ефективність якої значно зросла б за умови залучення вітчизняних і закордонних експертів, успішних кооператорів-практиків.

У зв'язку з дискредитацією кооперативної ідеї у попередні роки важливо підвищити рівень довіри до кооперативів. Держава повинна виконувати покладену на неї контролюючу функцію з метою недопущення функціонування псевдокооперативів, які організуються для заволодіння державними дотаціями та уникнення від податків, компроментуючи кооперативну ідею. Оскільки відмовитись від державної підтримки та пільгового оподаткування на початковому етапі розвитку кооперативного руху неможливо, необхідно узалежнити її надання від конкретних економічних показників діяльності кооперативу (кількість членів кооперативу, обсяги виробництва та продажу, розміри членських внесків та сукупного капіталу кооперативу тощо) з метою цільової фінансової, організаційної та консультативної підтримки перспективних та дієвих кооперативів, стимулювання їх успіху за можливість надання їм державної підтримки. Ключовим завданням держави залишаються такі формальні чинники розвитку вітчизняної кооперації, як стимулювання розвитку самодостатніх фермерських господарств. В свою чергу зростання кількості міцних селянських господарств сприятиме добровільному включенню їх до кооперативних організацій для захисту власних інтересів. Реалізація цієї мети вимагає послідовного завершення земельної реформи з метою впорядкування земельної селянської власності та розроблення відповідної податкової політики.

Невід'ємним елементом державної стратегії зі сприяння розвитку сільськогосподарських кооперативів є система фінансового забезпечення їх діяльності. Широка підтримка сільськогосподарських кооперативів за рахунок державних коштів, по-перше, підживлює

серед учасників кооперативів споживацькі настрої, а по-друге, створює передумови для поширення в цьому середовищі корупції. Оскільки успішне управління фінансовими ресурсами може здійснювати лише на професійному рівні, а українські дрібні сільськогосподарські підприємства внаслідок низьких закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію майже не мають суттєвих заощаджень, створення кредитних спілок у вітчизняних умовах не може забезпечити необхідний рівень концентрації і перерозподілу вільних фінансових ресурсів. У цьому контексті, доцільним видається створення спеціалізованого державного банку, який міг би не тільки виконувати функції кредитування сільськогосподарських кооперативів, а й одночасно надавати їм консалтингові послуги з фінансового інжинірингу, правового забезпечення, з ведення бухгалтерського обліку, зі страхування сільськогосподарських ризиків тощо. Також, такий спеціалізований банк має здійснювати аудит фінансового стану сільськогосподарського кооперативу для обґрунтування доцільності надання державної допомоги на безоплатній та оплатній основі.

Список використаних джерел

1. Кузняк Б.Я. Проблеми становлення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні / Б.Я. Кузняк // Економіка України. - № 3 (640). – 2015. – С. 26-32.
2. Небрат В.В. Сільськогосподарська кооперація в Україні та фінансові механізми її державної підтримки в контексті зарубіжного досвіду / В.В. Небрат, Л.В. Дідківська // Агросвіт. – № 16. – 2010. – С. 8–16.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011